

Mürsəl İrəvanlı,

**Yazıçı-publisist,
M. Qorki adına
Beynəlxalq
mükafat laureatı
Gəncə şəhəri**

Mərhum filosof Heydər Hüseynovun qızı Sara Hüseynova atasının intiharından sonra üzlaşdığı haqsızlıqlardan danışır.

O məşum gecədən 70 ildən artıq vaxt keçib. Ancaq Sara xanım üçün zaman elə 1950-ci ilin 15 avqustunda dayanıb. «Qara avqust» Sara xanımın alından təkə atasını deyil, gəncliyini, gözəlliyini, xoşbəxtliyini də aldı. «Pantürkist» qızı kimi ünvanına səsləndirilən ittihamlara, təzyiqlərə duruş gətirdi, illəri illərə caladı. Hər kəsin mənən sınaçağını, əyləcəyini düşündüyü anlarda belə zərif cüssəsi ilə çoxlana meydan oxudu.

Ömrünü şam kimi ərtdi. Dərdlərlə baş-başa olsa da, yığılmadı ayaqda qaldı. Qaldı ki, atasının başına gələn müsibətləri, filosof Heydər Hüseynov faciəsini hər kəsə anlatsın, gecikmiş ədaləti bərpa etsin...

Bağ evində intihar

1950-ci ilin iyulunda filarmoniyada keçirilən məlum yığıncaqdan sonra Heydər Hüseynov cəmisini 30 gün yaşadı. Avqustun 15-də Şüvəlandakı bağ evində özünü asdı: «Aydın 14-də atamın halında dəyişiklik vardı. Ömründə qazandığı xərəyə əl uzatmazdı, həmin gün ilk dəfə sıyrığı birbaşa qazandı yedi. Anama saçını düzəltirdi, təmiz kostyum geyindi, qalstuk bağladı. Hətta pəfonda çalınan mahnının ritminə uyğun çirtiq də vururdu. 15-i səhər atasız qalacağımı ağıma belə gətirmirdim. Gecə hamı yatandan sonra özünü asıb. Hadisədən səhər saat altıda xəbər tutduq. Bir qədər sonra «KQB» əməkdaşları gəldilər, evimizdə axtarış apardılar. Sonra da atamı maşına qoyub «morqa» apardılar».

Bu sözləri deyərək bütün bədəni titrəyirdi. Gözlərini qocaman çinardan ayırmadan titrək səslə əlavə edir: «Cənazəni gərəksiz bir əşya kimi maşının yük yerinə atdılar. Heç xalçaya bükməyimizə də imkan vermədilər. Cənazə maşının içində düşərək tappılı səsi çıxardı. «KQB» əməkdaşları atamın meyitini təhvil verəndən sonra təkrar gəlib evdə axtarış apardılar. Atama məxsus bir çox kitabları, sənədləri götürdülər».

Cənazəni səhəri gün geri qaytarırlar: «Atamı beynəlmiləl qəbiristanlığında torpağa tapşırırlar. Ora onun yeri deyildi... Qorxudan yasına da çox adam gəlməmişdi.

Heç molla da üstündə oxumadı. Atam son mənzilə Quransız, fatihəsiz, yasinsiz getdi...

...Bu dünyada nə gün görmüşdü ki. Öləndən sonra da rahat uyuşmağa imkan vermədilər. 1956-cı ildə atamın qəbir evini Fəxri Xiyabana köçürdülər. Heç bilməzdim ki, sağlığında çoxlarının özünə rəqib saydığı atam vəfatından sonra da kimlərsə maneçilik törədəcək. Vəfatından 41 il sonra qəbir evinə göz dikdilər. Tanınmış şəxslərdən biri atamın son mənzilinin ərəzindən 3 metr götürdü...»

Astadan həmin adamın adını çəkir. Sonra «deyirlər, bacılarım bu işə icazə verib» - deyərək həmin şəxsə haqq qazandırmağa çalışır. Ardınca da «ancaq gerek o, bu işə qol qoymayaydı» - əlavəsini edir.

«Atam intihar etməklə öz leyahətini qoruyub saxladı. Öz ölümü

ilə dostlarını, ailəsini həbsdən qurtardı» - deyir, Sara xanım. Ancaq xanımını, qızlarını, ən çox da Sarasını haqsız təqiblərdən, təhqirlərdən sığortalamaq Heydər Hüseynova nəsih olmur...

«Xalq düşməni»-nin qızı

Alimin vəfatından sonra yaradıcısı olduğu Fəlsəfə İnstitutunu bağlayıb, bölməyə çevrildilər. Dəfnində iştirak edənləri

Apolinariya Sedova dərslərini atamı «ifşa edəcək» mühazirələrə həsr edirdi. Danışır-danışır, axırda da əliylə havada atamın boğazına necə ip keçirdiyini təsvir edirdi. Bütün bunlara dözmək mümkün deyildi. Heç bilmirəm necə tab gətirmişəm. Etiraz edəndə daha təhqiramiz hərəkətlərə yol verirdi. Gücüm icazə alıb sınıfdan qaçmağa çatırdı».

Ancaq hara qaça bilirdi ki. Bu onun taleyi idi. Və o, bu taleyi yaşamağa məhkum idi. Orta məktəbi bitirdikdən sonra sənədlərini AZİ-yə verir. Geologiya fakültəsinə

barədə xəbər verir. Anası da sandıqdakı qalın parçadan ona palto tikdirib göndərir.

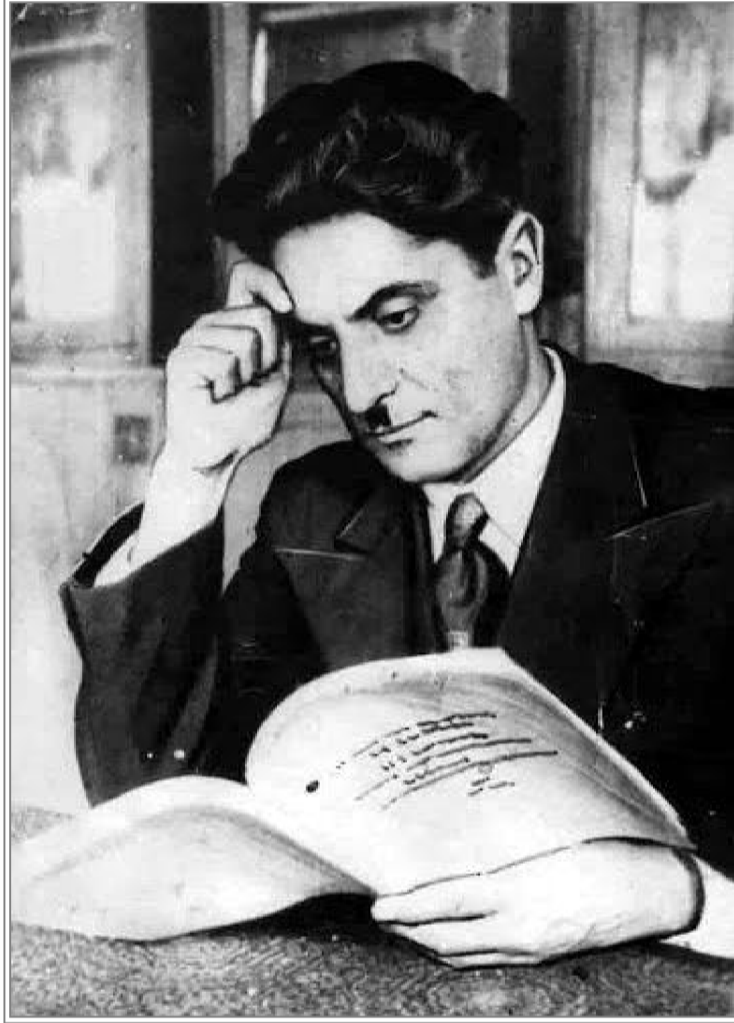
«Tək qalsın təkliyi görüm dünyada...»

«Atamdan sonra həyatda heç gülmədim», deyir Sara xanım. Və atasız qaldığı bu illər həyatının ən mühüm hadisəsinin 1997-ci ildə Dağıstanda «Şeyx Şamil» mükafatına layiq görüldüyü gün olduğunu söyləyir: «Həyatım ağlamaqla keçib. 15 yaşından atamın müdafiəsinə qalxmışam. Ömrümü, həyatımı atama həsr etdim, başqa cür də

qoyubmuş. Yeni evə köçəndə isə ona xüsusi otaq ayırırlar: «Amma indi nə yazı masam, nə də xüsusi otağım var. Evimdə şəraitim pisdirdi, işləmək imkanım yoxdur. Dəfələrlə özümü öldürmək istəmişəm, əlim gəlməyib. Atamdan fərqli mən o qədər də güclü iradə sahibi deyiləm. Nizami Muzeyi rahat olduğum yeganə məkandır».

...Cavanlıq şəkillərinə baxdıqca sanki yenidən o illərə qayıdır. Öz növbədə mən də qarşımdakı qəddi bükülmüş, üz-gözünü qırışlar basmış qadınla, şəkildən boylanan iri gözlü, əsmər gözəl arasında ox-

«Həyatı ağlamaqla keçmişdi»

ola bilməzdi. Atam ideal bir insan idi. Onu sevməmək mümkün deyildi. Bu illər ərzində atamın siması mənə yaşam gücü verib. Atam öləndən onun siması, sözləri ilə yaşayıram. Sağlığında hər bazar günü mənə pasaja alış-verişə aparırdı. Özünə kitab, mənə oyuncaq gəlincik alırdı».

1950-ci ildə Heydər Hüseynov ilk dəfə sevimli qızını hədiyyəsiz qoyur. Üzlaşdığı haqsızlığa görə, bütün dünyadan inciyən, içine qapılan alim həmin vaxt neinki Saranın, heç ayın-günün fərqi belə deyildi: «Atam doğum günlərini hədiyyəsiz qoymurdu. 1949-cu ildə platinədən sancaq almışdı, indiyə cən saxlayıram».

Deyir, «Monolit»dəki evlərində xüsusi guşəsi varmış. Atasının üçün həmin guşəyə yazı masası

«Atamdan sonra həyatda heç gülmədim», deyir Sara xanım. Və atasız qaldığı bu illər həyatının ən mühüm hadisəsinin 1997-ci ildə Dağıstanda «Şeyx Şamil» mükafatına layiq görüldüyü gün olduğunu söyləyir:

«Həyatım ağlamaqla keçib. 15 yaşından atamın müdafiəsinə qalxmışam. Ömrümü, həyatımı atama həsr etdim, başqa cür də ola bilməzdi. Atam ideal bir insan idi.

Onu sevməmək mümkün deyildi. Bu illər ərzində atamın siması mənə yaşam gücü verib.

Atam öləndən onun siması, sözləri ilə yaşayıram. Sağlığında hər bazar günü mənə pasaja alış-verişə aparırdı. Özünə kitab, mənə oyuncaq gəlincik alırdı»

təqib etməyə başladılar. Bütün bunlar azmış kimi, Elmlər Akademiyasının fasad bəzəkli də repessiyaya məruz qaldı. 1952-1953-cü illərdə binanın üstünə qızıl hərflərlə həkk olunmuş Quran kəlmələri pozulub, ulduzlarla əvəzləndi. Dərslərləri tədris ocaqlarından yığışdırıldı.

Çox-çox sonralarsa Heydər Hüseynovun yaradıcılığı Türkiyədə, Amerikada tədqiq olunmağa başlayacaqdı. Dünyanın bir çox ölkələrində Şeyx Şamilin tədqiqatçısı olan alimlər əsərlərini azərbaycanlı alimin xatirəsinə ithaf edəcəkdi. Ancaq bütün bunlar çox sonralar baş verəcəkdi. Hələ 1950-ci ilin avqustu idi. Alimin intiharından 15 gün keçmişdi. Orta məktəbin son siniflərində oxuyan Sara təhsilini davam etdirirdi: «Atamın sağlığında bütün qiymətlərim «5» idi. Atamdan sonra qiymətlərimi də qəsdən kəsməyə başladılar. Məktəbə getmək istəmədim. Müəllimlər mənə «xalq düşməni»nin qızı kimi münasibət bəsləyirdilər. Yoldaşlarımda da münasibəti dəyişmişdi. Küçədə, məktəbdə mənə əl göstərirdilər ki, atası özünü öldürüb. O vaxtlar insanlar intiharın qürub olmadığını anlamıq istəmirdilər. İntihar zəif iradənin nəticəsi hesab edilirdi. Atamın da intihar etmə səbəbini başa düşmək istəmirdilər. O dövrdə intihar antisovet eməli sayılırdı. Oxuduğum 134 sayılı məktəbin rus dili müəlliməsi

qəbul olunsaydı, auditoriyaya girməsinə imkan vermirdilər. Yarıcaq qapı arxasında sinif otağında baş verənləri həsrətə, acgözlüklə izləyirdi. Bu minvalla aradan təxminən iki ay ötür. Noyabrda isə «burada neft yataqlarının məxfi sxemləri haqqında məlumat verilir. Sən xalq düşməninin qızısın, biz sənə etibar edə bilmərik» deyirlər.

Bir il işsiz-gücsüz dolanır. 1953-cü ildə Axundov adına Pedaqoji İnstituta daxil olur. Deyir, Dövlət Universitetində təhsil almaq istəyir. Fikirləşir ki, AZİ-nin geologiya fakültəsində oxumağı yasaq etdikləri halda, heç «xalq düşməni»nin qızını universitetin həndəvərinə də buraxmazlar. Stalinin ölümü ilə Sara xanımın həyatına da işıq sızmağa başlayır. Və təhsilini universitetin filologiya fakültəsində davam etdirir.

Ali təhsilini tamamlayıb Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində işə girir. 1963-1965-ci illərdə Moskva Dövlət Universitetinin aspiranturasında təhsil alır: «Nizami muzeyindəki əmək haqqım qədər təqəüd alırdım, 75 rubl civarında. Amma Moskva kimi yerdə bu pulla dolanmaq çətin məsələ idi. Heç düzəməlli əyin-başım da yox idi. Palto, papaq, əlcək kimi isti geyim əşyaları haqda yalnız xəyal edə bilirdim».

Sonradan kimə anasına Saranın qışı yay paltarında keçirməsi

şarlıq axtarıram. Şəkildəki pərişan gözəl mənə Azərbaycan Opera müğənnisinin «Karmen»ini - Fatma Maqsudovnanı xatırladır. Ürəyimdən keçənləri dilimə gətirəndə sifətimə xoş təbəssüm yayılır. Ardınca da istehza qarışıq təəssüf hissi ilə qədrimi bilən olmadı» - deyir.

Bayaqdan ürəyimi dələn sözləri axır ki, dilimə gətirirəm «Gərək vaxtında ailə həyatı quraydınız. Onda tənhalıq da sizi indiki kimi əldən salmazdı». Nazarlarını qocaman çinara zilləyir. Bəlkə də qonşu oğlu yaşda olan jurnalistlə bu mövzuda söhbət etməkdən çəkinir. Araya çökmüş sükutu Sara xanımın ürək oxşayan, məlahətli səsi pozur: «Anamın bir rəfiqəsi vardı. Deyirdi ki, yalnız həyatı yaxşı olanlar sevmə bilirlər. Görünür, mənim yaşadığım həyat da sevməyimə imkan verməyib... Ailə həyatı qura bilmədim. Azərbaycanda bu baş tuta bilməzdi. 15 yaşından ancaq tənə eşitməmişdim. Atamın ölümü mənə bərk sarsıtılmışdı. İnsan bir 16-17 yaşında, bir də qocalıqda tənhalıqdan bezir. 30-40 yaşlarında isə artıq bu hissə ölü. 16-17 yaşlarında mənə təsəlli verəcək bir gəncin olmasını istəyirdim. Ancaq «xalq düşməni»nin qızı ilə kim evlənmək istərdi ki. Bir də insanlara inan, etibarın da yox idi. Anamın xəstəliyini də bir yandan...»

Ancaq onun kimi bir gözələ biganə qalmaq mümkün deyilmiş. Və təbii ki, bu gözəlliyin əsirinə çevrilən, ona evlilik təklifində bulunanlar da az olmur: «Moskvada, aspiranturada oxuyanda müxtəlif millətdən olan tələbə yoldaşları vardı. Dəfələrlə evlənmək təklif etmişdilər. Razılaşmırdım. Əcnəbiyə getməkdənsə, tənha qalmağı üstün tuturdu. Fikirləşirdim ki, mən Azərbaycana qayıtmısam, atamın tapdığını kim bərpa edəcək? Üstəlik, bu izdivacın atama da xoş gəlməyəcəyini düşünür, onun ruhunu incitmək istəmirdim».

O vaxt belə düşünürmüş Sara xanım. İndi ömrünün payız fəslində gənclik xətasına yol verdiyini etiraf edir: «Ancaq indi səhv etdiyimi başa düşürəm. Məncə, atam üçün mənim xoşbəxt olmağım daha vacib idi. Yoxsa, indiki kimi, damın altında tək qalmışam, təkəm, tək-tənha... Xəstəlik də bir yandan. Ayaqlarım, gözlərim ağrıyır...»

Muzeyin giriş qapısı önündə ayrılıq. Sara xanım ağır, asta addımlarla yaxınlıqdakı köşkə tərəf addımlayır, özünə günorta yeməyi almağa...

Qocaman çinarın yanından keçirəm. Qulaqlarımı həzin bir mahnı oxşayır:

**Apardı sellər Saranı,
Bir ala gözlü balanı...**

Artıq o, ölmüşdü, atasına qovuşmaq üçün tələsmişdi.